

ОБРАЗ ЄВРЕЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНСЬКІЙ ІНТЕРМЕДІІ XVIII СТОЛІТТЯ

Хрестоматійно батьком-засновником ідеї повернення євреїв у Землю Ізраїльську, на батьківщину предків, вважається Теодор Герцль із його твором “Єврейська держава”, виданим у 1896 р. Саме з цього моменту та з Базельського конгресу, що відбувся через рік по тому, ведуть початки сіонізму. Про це писали сучасники події, як, наприклад, Макс Нордау у своїй ювілейній статті “Двадцять лет сионізму”, присвяченій річниці Базельського конгресу [Нордау 1918, 9]. Цей факт констатують і сучасні дослідники: “Усі праці про сіонізм сконцентровані, врешті-решт, на констатації факту виникнення наприкінці XIX ст. нового руху” [Горовська, Заремба 2002, 32].

Однак все це не зовсім так. Будь-яка масштабна ідея не виникає на пустому місці і має свої предтечі. Не став винятком і сіонізм. Ми можемо ретроспективно згадати десятки наукових та популярних праць, політичних трактатів та організацій, у яких єврейські громадські діячі незалежно від ступеня релігійності, належності до просвітників чи ортодоксів, власної політичної позиції проповідують ідею створення єврейської держави. Після російських погромів 1881 року про необхідність відродження єврейської держави у своїй брошурі “Автоемансипація” (видана в 1882 р. в Берліні німецькою мовою) заявляє видатний єврейський громадський діяч Російської імперії лікар Лев Пінскер [Павловский 2012, 19]. Практично одночасно з ним і під враженням тих же подій про необхідність повернення в Сіон говорить у циклі своїх статей “Возвращение” відомий діяч єврейського просвітництва в Росії Моше Лілієнблюм [Павловский 2011, 10]. Політичною реакцією на антисемітизм та погроми стає створення і в Росії, і в Європі мережі палестинофільських організацій “Ховавей–Ціон” [Очерк... 1990]. У 1862 р. друкується книга видатного німецького соціаліста Мозеса Геса “Листи про націоналізм” [Очерк... 1990]. У 40-ві рр. XIX ст. із закликом, за прикладом греків, силою зброї відібрати у турків власну землю звертається до своїх прибічників англійський підданий рабі Іегуда Бібас [Дубнов, Динур 1981, 259]. У 1818 р. про єврейську державність говорить (і знаходить відгук у певній частині єврейського суспільства) Мордехай Імануель Ноах [Дубнов, Динур 1981, 254].

Окрім громадських суспільних діячів, подібні ідеї з’являються і в представників інших націй. Про вирішення єврейського питання шляхом утворення незалежної держави в Палестині в Західній Європі в 40-ві рр. XIX ст. паралельно з вищезгаданим Іегудою Бібасом говорить в циклі статей англійської газети “Globe” (як зазначає дослідник Вальтер Лакер, близький до уряду Великобританії) [Лакер 2000, 66]. У 1793 році відомий німецький філософ Фіхте виступає за військовий план утворення єврейської держави: “...для ограждения нас от евреев есть одно лишь средство: завоевать для них обетованную землю и всех их туда отправит” [Еврейская энциклопедия... 1991]. Подібні ідеї з’являються і в художній літературі. Щоправда, в комічному ключі. Так, один з персонажів драми Шіллера “Розбійники” (1781 р.),

розпусний Шпільберберг, закликає до створення єврейського царства свого товариша Карла Моора: “Мы выпускаем манифест, который сообщаем всем четырем странам света, и зовем всех, кто не ест свиного мяса, в Палестину. Там я доказываю при помощи неоспоримых документов, что Ирод, тетрарх, был моим предком и так далее в том же роде... И пока железо горячо – прочь турок из Азии, руби ливанские кедры, строй корабли...” [Шиллер 1936, 24]. У 1799 р. Наполеон звертається із закликом до азійських та африканських євреїв ставати під його прапори, обіцяючи повернути їм Святу землю [Семевский 1909, 521–522]. Що стосується вихідців зі Східної Європи, то в 1832 р. польський історик Лелевель оприлюднює “маніфест до народу Ізраїлевого”, де, зокрема, євреям обіцяно польську допомогу, якщо вони захочуть повернутися в Палестину [Дубнов 1995, 406–407]. У сучасній історичній літературі є згадки про схожі проекти 1855 року іншого видатного поляка – Адама Міцкевича [Вершицкая 2013, 154].

У Росії подібні погляди часто-густо були елементом східної політики або представників царського уряду, або не менш консервативних у зовнішній та національній політиці революціонерів. Зокрема, в історичній літературі є згадки про плани захоплення Палестини для подальшого переселення євреїв, що йшли від князя Григорія Потьомкіна, палкого прихильника розгрому Оттоманської імперії та створення на її уламках, звичайно ж під протекторатом Росії, грецької держави – щось на зразок реанімованої Візантійської імперії [Хонигсман, Найман 1992, 119]. У “Руській правді” керівник Південного товариства декабристів полковник Павло Пестель запропонував два варіанти вирішення єврейської проблеми: або єврейська емансипація, або другий варіант, який “состоит в содействии Евреям к Учреждению особенного отдельного Государства в какой либо части Малой Азии. Для сего нужно назначить Сборный пункт для Еврейского народа и дать несколько войска им в подкрепление. – Ежели все русские и Польские Евреи соберутся на одно место то их будет свыше двух миллионов. Таковому числу Людей ищущих отечество не трудно будет преодолеть все Препоны какие Турки могут им Противупоставить и пройдя всю Европейскую Турцию перейти в Азиатскую и там заняв достаточные места и Земли устроить особенное Еврейское Государство” [цит. за: Восстание декабристов 1958, 147–148].

Але один з перших, щоправда комічних, планів “відродження” єврейської держави, як, утім, і взагалі багато інших явищ в історії єврейського народу, походить з України й озвучений в українському середовищі. Цей план викладений в інтерлюдії до тріумфального акта “Синописис, или Краткое видение декламации”. Інтерлюдії, або інтермедії (від латинського *inter* – між, *ludus* – гра, *medium* – те, що міститься посередіні), ставились між актами “серйозної” драми і повинні були правити своєрідною емоційною розрядкою для глядача. Ці драматичні твори мали нескладну будову з найпростішим, ясным для пересічного глядача сюжетом. Мова сценок, оскільки її повинен був розуміти весь глядацький загаль, – тогочасна розмовна. Популярними героями інтермедій часто виступають іноетнічні сусіди українців: поляки, євреї, росіяни, німці, цигани, білоруси. Популярність інтермедій, зрозуміла мова, спрощеність сюжетної лінії та впізнаваність персонажів свідчать про те, що вони несли комплекс ідей, співзвучних мисленню пересічного глядача. Це, таким чином, робить їх цікавим джерелом для реконструкції масової народної свідомості того часу, зокрема й таких аспектів, як уявлення про своїх іноетнічних сусідів. Наша інтермедія походить з рукописної збірки першої половини XVIII ст. Це одноактна сценка, єдиний герой якої Жид виголошує своєрідну політичну програму з відвоювання в турків своєї предковичної землі. Спочатку він пояснює необхідність таких дій:

Вси цураються, вси нас виганяют,
З городов, с сел игти понуждают.
Мусю в голову зайти с цей круцины,
Сцо так скитаемся, Авраамли сини.

[Українські інтермедії... 1960, 163]

Однак наш персонаж не ремствує, а пропонує конкретний воєнно-політичний план: зібрати євреїв зі всієї Європи – “с Полши, с Неаполя, из Риги, из Рима” – і йти війною на турецького султана. Але, звичайно ж, для тогочасної людини це проєкт щонайкомічнішого кшталту. По-іншому глядачами він і не міг сприйматися. Єврейське військо йде кружним, фантазмагоричним маршрутом, який нічого крім сміху не викликає:

Пойду чрез Ригу, с Риги до Азова,
Отътуду в Дербен, с Дербени до Льова.
И, так прямо идуцы, доиду Цариграда,
И, взявши, останется там моя осада

[Українські інтермедії... 1960, 163].

А сам герой з військом піде до Єрусалима і залишиться там “царствувати”. Як і слід очікувати, інтермедія має фарсовий фінал: “...войско жидовское выходит и танцует, а встречу ему выбегает ярыга и дубиной разгоняет всех жидов” [Українські інтермедії... 1960, 163]. Комічності, певного зневажливого ставлення додавала й постать переможця єврейського війська. Ярига в тогочасному суспільстві – це не хто інший як п’яниця, безпутна людина.

За великим рахунком, текст залишає більше запитань, ніж відповідей: з якого етнічного середовища походить цей сюжет? Українського? І визначально створювався як привід покепкувати з нездатних до військової справи, нешляхетних боягузів-євреїв? Чи він має єврейське коріння і є відгомонам реальних мрій та політичних планів про повернення на історичну батьківщину збройним шляхом? Наскільки подібні задуми циркулювали в народній уяві надалі? Згадаймо фарсові плани із шіллерівських “Розбійників” або, навпаки, серйозні проєкти Павла Пестеля. До речі, чи не були вони нав’язані спілкуванням з місцевими євреями в тульчинський період життя декабриста? Адже і комічний проєкт середини XVIII ст., і вже державотворчий проєкт першої чверті XIX ст. багато в чому збігаються. Чи були подібні фольклорні сюжети підґрунтям для протосіоністських ідей?

Питання поки що відкриті...

ЛІТЕРАТУРА

Вершицкая Т. Завещание Адама Мицкевича и его воплощение на Новогрудчине в период Холокоста // **Проблеми історії Голокосту**: науковий журнал, 2013, № 6.

Восстание декабристов. Документы. Т. VII. Москва, 1958.

Горовська Н., Заремба О. Основні напрями єврейської громадської та політичної думки (кінець XIX – початок XX ст.) // **Єврейські політичні партії і рухи в Україні в кінці XIX – XX століттях**: Документи і матеріали. Київ, 2002.

Дубнов С. М. и Динур Б.-Ц. **Две концепции еврейского национального возрождения.** Библиотека Алия, 1981.

Дубнов Ш. Евреи в России в эпоху николаевской реакции (1815–1848) // **Евреи в Российской империи XVIII–XX веков.** Сб. трудов еврейских историков. Москва – Иерусалим, 1995.

Лакер В. **История сионизма** / Пер. с англ. А. Блейз, О. Блейз. Москва, 2000.

Нордау М. Двадцать лет сионизму // **Сборники “Сафрут”** / Под ред. Л. Яффе. К двадцатилетию первого сионистского конгресса в Базеле. Кн. II. Москва, 1918.

Очерк истории еврейского народа / Под ред. проф. Ш. Эттингера. Библиотека Алия, 1990.

Павловский Б. Моше Лиленблюм: от просветительства до сионизма // **Запорожские еврейские чтения: Доклады и сообщения** (28–29 октября 2010 г.). Днепропетровск, 2011.

Павловский Б. Лев Пинскер: от эмансипации к автоэмансипации // **Запорожские еврейские чтения: Доклады и сообщения** (14–15 апреля 2011 г.). Днепропетровск, 2012.

Семевский В. И. **Политические и общественные идеи декабристов.** Санкт-Петербург, 1909.

Українські інтермедії XVII–XVIII ст. Київ, 1960.

Фихте // **Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем.** Т. 2. Москва, 1991.

Хонигсман Я. С., Найман А. Я. **Евреи Украины (Краткий очерк истории).** Ч. 1 / Под общей редакцией профессора Ф. Я. Горовского. Киев, 1992.

Шиллер Ф. **Полное собрание сочинений в восьми томах.** Т. II. Москва – Ленинград, 1936.